

BOLALAR HUQUQINING AMALDA QANDAY DARAJADA TA'MINLANGANLIGI

Jamoat Xavfsizligi universiteti "yurisprudensiya" yo'nalishi talabasi

Choriyorov Umidbek

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalar huquqlarining amalda ta'minlanishi holatini kompleks tahlil qiladi. Unda xalqaro va milliy qonunchilik doirasida bolalar manfaatlarini himoya qilish mexanizmlari ko'rib chiqiladi hamda mavjud muammolar va ularning yechimlari muhokama etiladi. Tadqiqot natijalari bolalar huquqlarining samarali amalga oshirilishi uchun huquqiy, ijtimoiy va institutsional choralar muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek, amaliyotdagi kamchiliklarni bartaraf etish va monitoring tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Bolalar huquqlari, Huquqlarni ta'minlash, Bolalar himoyasi, Milliy qonunchilik, Monitoring, Ijtimoiy adolat, Amaliyot, Farovonlik

Kirish

Bolalar huquqlari inson huquqlari tizimining ajralmas va fundamental qismi bo'lib, har bir jamiyatning kelajagi va barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (1989-yil 20-noyabr) bolalarning maxsus himoyaga muhtojligini tan olib, ularning jismoniy va aqliy yetuklik darajasini hisobga olgan holda, baxt, sevgi va tushunish muhitida o'sishini ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi [6]. O'zbekiston Respublikasi ushbu Konvensiyaga qo'shilganiga 30 yildan oshgan bo'lib, bolalar huquqlarini ta'minlash bo'yicha xalqaro majburiyatlarni o'z zimmasiga olgan [5].

Milliy qonunchilikda ham bolalar huquqlariga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonuni (2007-yil 23-noyabrda qabul qilingan) bolani 18 yoshga to'lmagan har qanday shaxs sifatida belgilaydi va ularning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan munosabatlarni tartibga soladi [1, 3, 4]. Ushbu qonun bolalarning hayoti, salomatligi, shaxsiy daxlsizligi, ta'lim olish, rivojlanish va ijtimoiy himoyalash kabi asosiy huquqlarini kafolatlaydi, shuningdek, ota-ona

qaramog'idan mahrum bo'lgan, nogironligi bo'lgan yoki og'ir turmush sharoitida yashayotgan bolalar uchun maxsus himoya choralarini nazarda tutadi [1, 3]. Davlat siyosati bolalarning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik, ularning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, jismoniy, intellektual, ma'naviy va axloqiy rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan [1, 2].

Biroq, qonunchilikda belgilangan huquqiy asoslarning amaliyotda qanday darajada ta'minlanayotganligi, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. BMTning Bolalar huquqlari bo'yicha qo'mitasi tavsiyalarini milliy qonunchilikka integratsiya qilish va ularning amaliy qo'llanilishini ta'minlash bo'yicha doimiy sa'y-harakatlar talab etiladi [5]. Ushbu maqola O'zbekistonda bolalar huquqlarining amalda qanday darajada ta'minlanganligini har tomonlama o'rganish, mavjud yutuqlar, kamchiliklar va ularning sabablarini aniqlash, shuningdek, kelajakdagi takomillashtirish yo'llari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Bolalar huquqlarining amaliy ta'minlanishi masalasi xalqaro va milliy darajadagi ilmiy tadqiqotlar hamda siyosiy munozaralarning markazida turadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (BHTK) kabi fundamental hujjatlarning qabul qilinishi [6] va unga a'zo davlatlarning, jumladan, O'zbekistonning qo'shilishi [5] bolalar huquqlarini huquqiy jihatdan kafolatlashda muhim qadam bo'lgan. Biroq, huquqiy normalarning mavjudligi ularning amaliyotda to'liq va samarali ta'minlanishini avtomatik ravishda anglatmaydi. Ko'plab tadqiqotlar qonunchilik va amaliyot o'rtasidagi tafovutlarni, shuningdek, huquqlarni ta'minlash mexanizmlaridagi kamchiliklarni o'rganishga qaratilgan.

O'zbekiston kontekstida bolalar huquqlarining huquqiy asoslari "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonun [1, 3, 4] va boshqa tegishli normativ-huquqiy hujjatlarda mustahkamlangan. Ushbu qonun bolaning ta'rifi, uning huquqiy vakillari, shuningdek, yetim bolalar, nogironligi bo'lgan bolalar va og'ir turmush

sharoitidagi bolalar kabi ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar toifalarini aniq belgilaydi [1, 3]. Davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida bolalarning hayoti va salomatligini himoya qilish, kamsitishlarga yo'l qo'yimaslik, ularning sha'ni va qadriyatini himoya qilish, jismoniy, intellektual, ma'naviy va axloqiy rivojlanishini rag'batlantirish kabi tamoyillar ilgari suriladi [1, 2]. Adabiyotlarda ushbu qonunchilikning keng qamrovli ekanligi va bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan davlat majburiyatlarini aks ettirishi e'tirof etiladi. Biroq, qonun hujjatlarining o'zi, ularning amaliyotdagi samaradorligi va ta'sirini baholash bo'yicha chuqur empirik tadqiqotlar hali ham dolzarb hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda bolalar huquqlarini ta'minlash bo'yicha xalqaro tavsiyalarni milliy qonunchilikka integratsiya qilish va ularning amaliy qo'llanilishini ta'minlashga qaratilgan sa'y-harakatlar kuchaygan. Xususan, BMTning Bolalar huquqlari bo'yicha qo'mitasi tavsiyalarini amalga oshirish masalasi muhokamalarning asosiy mavzusi bo'lib kelmoqda [5]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, parlament nazorati va dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish mexanizmlarini mustahkamlash, shuningdek, kamsitmaslik va bolaning eng yaxshi manfaatlarini ta'minlash kabi umumiy tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish zaruriyati ta'kidlanadi [5]. Fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining bolalar huquqlarining amaliy ta'minlanishini monitoring qilishdagi roli ham muhim ahamiyat kasb etadi [5]. Bu esa nafaqat qonunchilikni takomillashtirish, balki mavjud qonunlarning ijrosini nazorat qilish va baholash mexanizmlarini kuchaytirishga ham e'tibor qaratish kerakligini ko'rsatadi.

Adabiyotlarda bolalar huquqlarini ta'minlashda davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) va fuqarolik jamiyatining o'zaro hamkorligi muhimligi qayd etiladi. Xususan, bolalar huquqlari bo'yicha qo'mita tavsiyalari doirasida harakat dasturlarini monitoring qilish va hisobot berish jarayonlariga fuqarolik jamiyati institutlarini jalb qilish zaruriyati alohida ta'kidlangan [5]. Bu yondashuv bolalar huquqlarining amaliy ta'minlanishida ko'p tomonlama ishtirokchilik modelini ilgari suradi. Shuningdek, adabiyotlarda bolalarning ta'lim olish, sog'liqni

saqlash, zo‘ravonlikdan himoyalaniş kabi asosiy huquqlarining amaliyotdagi holati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ham keng muhokama qilinadi. Ayniqsa, ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan, nogironligi bo‘lgan yoki og‘ir turmush sharoitida yashayotgan bolalar uchun maxsus himoya choralari­ning samaradorligini baholash bo‘yicha tadqiqotlar kamligi kuzatiladi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar bolalar huquqlarining huquqiy asoslari O‘zbekistonda mustahkam ekanligini ko‘rsatsa-da, ushbu huquqlarning amaliyotda qanday darajada ta‘minlanayotganligi, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha chuqur, tizimli va empirik tadqiqotlarga ehtiyoj sezilmoqda. Mavjud adabiyotlar ko‘proq qonunchilikning mazmuni va xalqaro majburiyatlarga e‘tibor qaratgan bo‘lib, amaliyotdagi ijro mexanizmlari, monitoring samaradorligi va bolalar hayotiga real ta‘siri bo‘yicha tahlillar yetarli emas. Ushbu maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga, ya‘ni bolalar huquqlarining amalda qanday darajada ta‘minlanganligini har tomonlama o‘rganishga, mavjud yutuqlar, kamchiliklar va ularning sabablarini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, kelajakdagi takomillashtirish yo‘llari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekiston Respublikasida bolalar huquqlarining amalda qanday darajada ta‘minlanganligini har tomonlama baholash, mavjud yutuqlar, kamchiliklar va ularning sabablarini aniqlash, shuningdek, kelajakdagi takomillashtirish yo‘llari bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan: birinchidan, bolalar huquqlarini tartibga soluvchi milliy qonunchilik va O‘zbekistonning xalqaro majburiyatlarining amaliyotdagi ijro mexanizmlarini chuqur tahlil qilish; ikkinchidan, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va himoya kabi asosiy sohalarda bolalar huquqlarining amaliy ta‘minlanishi holatini baholash; uchinchidan, amaliyotdagi asosiy muammolar, to‘siqlar va ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash; to‘rtinchidan, bolalar huquqlarini ta‘minlashda davlat organlari, nodavlat

notijorat tashkilotlari (NNT) va fuqarolik jamiyati institutlarining o‘zaro hamkorligi samaradorligini o‘rganish; va nihoyat, bolalar huquqlarini yanada takomillashtirish bo‘yicha aniq va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot aralash usullar (mixed-methods) yondashuviga asoslanadi, bu esa mavzuni ham miqdoriy, ham sifatli jihatdan chuqur va keng qamrovli o‘rganish imkonini beradi. Qonunchilikning amaliyotdagi ta‘sirini baholash, mavjud muammolarning ildizlarini tushunish va takomillashtirish yo‘llarini aniqlash uchun sifatli tahlil ustuvor ahamiyatga ega bo‘ladi. Tadqiqot dizayni tahliliy-tavsifiy xarakterga ega bo‘lib, u mavjud holatni batafsil tavsiflash, muammolarni aniqlash va ularning sabab-oqibat bog‘liqliklarini tahlil qilishga qaratilgan. Shuningdek, xalqaro standartlar va ilg‘or tajribalar bilan qiyosiy tahlil elementlari ham kiritilishi mumkin, bu esa O‘zbekistondagi amaliyotni global kontekstda baholash imkonini beradi.

Ma‘lumotlarni yig‘ish bir necha usullar orqali amalga oshiriladi. Birinchi navbatda, hujjatlarni tahlil qilish usuli qo‘llaniladi. Bunda O‘zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida"gi qonuni, Konstitutsiya, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, xalqaro shartnomalar (xususan, BMT Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi), davlat dasturlari, milliy va xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, shuningdek, bolalar huquqlari bilan bog‘liq statistik ma‘lumotlar o‘rganiladi. Bu tahlil huquqiy asoslar, rasmiy siyosat va davlatning majburiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ikkinchidan, yarim tuzilmali intervyular o‘tkaziladi. Intervyu ishtirokchilari bolalar huquqlarini ta‘minlash bilan bevosita shug‘ullanuvchi mutaxassislar – davlat organlari vakillari (ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya vazirliklari va idoralaridan), huquqshunoslar, NNT vakillari, bolalar ombudsmani xodimlari va akademik doira vakillaridan iborat bo‘ladi. Intervyular amaliyotdagi muammolar, yutuqlar, to‘siqlar, samaradorlikni oshirish bo‘yicha takliflar va institutsional mexanizmlarning ishlashiga oid chuqur tushuncha beradi. Uchinchidan, fokus guruh muhokamalari tashkil etiladi. Bu muhokamalarga ota-onalar, vasiylar, shuningdek, yoshi kattaroq bolalar (tegishli etik ruxsatlar va bolaning eng yaxshi manfaatlari tamoyiliga qat‘iy

rioya qilgan holda) jalb etilishi mumkin. Fokus guruhlar bolalar huquqlarining bevosita sub'ektlari va ularning oilalari nuqtai nazaridan amaliyotdagi holatni, duch kelinayotgan qiyinchiliklarni va ehtiyojlarni aniqlashga yordam beradi. To'rtinchidan, davlat statistika qo'mitasi, Sog'liqni saqlash vazirligi, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi va boshqa tegishli idoralarning bolalar bilan bog'liq statistik ko'rsatkichlari (masalan, maktabga qamrab olish darajasi, bolalar o'limi, kasallanish darajasi, zo'ravonlik holatlari, ijtimoiy himoya choralari samaradorligi) tahlil qilinadi.

Tanlov jarayonida hujjatlar uchun maqsadli tanlov usuli qo'llaniladi, ya'ni tadqiqot mavzusiga bevosita aloqador bo'lgan asosiy normativ-huquqiy hujjatlar va rasmiy hisobotlar tanlab olinadi. Intervyu ishtirokchilari ham maqsadli tanlov usuli asosida, bolalar huquqlarini ta'minlash sohasida katta tajribaga ega bo'lgan va turli darajadagi qaror qabul qilish jarayonlarida ishtirok etuvchi mutaxassislar orasidan tanlanadi. Ishtirokchilarning xilma-xilligi (davlat, NNT, akademik doiralar) mavzuni har tomonlama yoritishga va turli nuqtai nazarlarni aks ettirishga yordam beradi. Fokus guruh ishtirokchilari uchun ham maqsadli tanlov usuli orqali turli ijtimoiy-iqtisodiy guruhlariga mansub ota-onalar va bolalar tanlanadi. Bolalar ishtiroki uchun yoshga moslik va xabardor rozilik tamoyillariga qat'iy rioya qilinadi, ularning xavfsizligi va farovonligi ustuvor ahamiyatga ega bo'ladi.

Yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilishda sifatli ma'lumotlar (intervyu va fokus guruhlar) uchun tematik tahlil usuli qo'llaniladi. Yig'ilgan ma'lumotlar transkripsiya qilinadi, kodlanadi va umumiy mavzular, naqshlar, asosiy g'oyalar va takrorlanuvchi fikrlar aniqlanadi. Bu usul amaliyotdagi chuqur muammolar va ularning sabablarini tushunishga yordam beradi. Miqdoriy ma'lumotlar (statistik ma'lumotlar) esa tavsifiy statistika (o'rtacha qiymatlar, foizlar, chastotalar) yordamida tahlil qilinadi. Bu ma'lumotlar bolalar huquqlarining amaliy ta'minlanishi holatini miqdoriy jihatdan baholash, tendensiyalarni aniqlash va turli ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqliklarni o'rganish imkonini beradi. Hujjatlar tahlili kontent tahlili usuli orqali

amalga oshiriladi, bunda qonunchilikdagi bo'shliqlar, ijro mexanizmlaridagi kamchiliklar va xalqaro standartlarga muvofiqlik darajasi baholanadi.

Tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud bo'lishi mumkin. Jumladan, ayrim sezgir ma'lumotlarga kirish cheklangan bo'lishi, shuningdek, tadqiqotning cheklangan vaqt va resurslari ma'lumotlarni yig'ish ko'lamini cheklashi mumkin. Intervyu va fokus guruh ishtirokchilarining sub'ektiv fikrlari ma'lumotlarga ta'sir qilishi mumkinligi ham ehtimoldan xoli emas. Bu holat turli manbalardan ma'lumotlarni triangulyatsiya qilish orqali minimallashtiriladi. Tadqiqot jarayonida etik tamoyillarga qat'iy rioya qilinadi. Barcha ishtirokchilardan, ayniqsa bolalar va ularning qonuniy vakillaridan xabardor rozilik olinadi. Ishtirokchilarning shaxsiy ma'lumotlari maxfiy saqlanadi va anonimlik ta'minlanadi. Tadqiqot jarayonida ishtirokchilarga hech qanday jismoniy yoki psixologik zarar yetkazilmasligi ta'minlanadi. Bolalar bilan ishlashda har doim ularning eng yaxshi manfaatlari ustuvor hisoblanadi va ularning fikrlari hurmat bilan qabul qilinadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O'zbekistonda bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha mustahkam huquqiy asoslar yaratilganini ko'rsatdi. Biroq, qonunchilikda belgilangan kafolatlarning amaliyotda to'liq va samarali ta'minlanishida jiddiy kamchiliklar mavjudligi aniqlandi. Ta'lim, sog'liqni saqlash va himoya sohalarida aniqlangan muammolar institutsional mexanizmlarni kuchaytirish, monitoringni takomillashtirish va ko'p tomonlama hamkorlikni chuqurlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Bolalarning eng yaxshi manfaatlarini ta'minlash, kamsitishlarga barham berish va ularning har tomonlama rivojlanishi uchun davlat, NNTlar va fuqarolik jamiyatining integratsiyalashgan sa'y-harakatlari muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Inson huquqlari bo'yicha vakilining (Ombudsmanning) bolalar huquqlari bo'yicha vakilining 2023-yildagi faoliyati to'g'risida axborot – <https://bolalarombudsman.uz/uz/news/ozbekiston-respublikasi->

oliy-majlisi-inson-huquqlari-boyicha-vakilining-ombudsmanning-bolalar-huquqlari-boyicha-vakilining-2023-yildagi-faoliyati-togrisida-axborot

[2] O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Inson huquqlari bo‘yicha vakilining (Ombudsmanning) bolalar huquqlari bo‘yicha vakilining 2022-yildagi faoliyati to‘g‘risida axborot – <https://bolalarombudsman.uz/uz/news/ozbekiston-respublikasi-oliy-majlisi-inson-huquqlari-boyicha-vakilining-ombudsmanning-bolalar-huquqlari-boyicha-vakilining-2022-yildagi-faoliyati-togrisida-axborot>

[3] O‘zbekistonda bolalar huquqlari bo‘yicha milliy harakatlar rejasini amalga oshirish: 2020-2021 yillar – https://www.unicef.org/uzbekistan/media/3646/file/Uzbekistan_NAP_Children_Rights_2020-2021_UZB.pdf

[4] Bolalar huquqlarini himoya qilishning dolzarb muammolari va ularning yechimlari – <https://journal.tsul.uz/index.php/fs/article/view/106>

[5] Bolalar huquqlarini himoya qilishda davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligining ahamiyati – <https://journal.tsul.uz/index.php/fs/article/view/107>

[6] O‘zbekistonda bolalar huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari va amaliyotdagi muammolari – <https://journal.tsul.uz/index.php/fs/article/view/105>

[7] Bolalar huquqlarini himoya qilishda xalqaro standartlar va milliy qonunchilik uyg'unligi – <https://journal.tsul.uz/index.php/fs/article/view/108>

[8] Bolalar huquqlarini ta'minlashda fuqarolik jamiyati institutlarining roli – <https://journal.tsul.uz/index.php/fs/article/view/109>

[9] O‘zbekistonda bolalar huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirishning dolzarb masalalari – <https://journal.tsul.uz/index.php/fs/article/view/110>